

איזהו בעל תשובה?

מה נדרש אדם לעשות כדי להיחשב בעל תשובה?

ראשי פרקים

- א. הקדמה
- ב. תשובה גמורה
- ג. שלושת המתווים
- ד. כי נפילתי קמתי
- ה. סיכום

הקדמה

הוגים רבים בקרב היהדות עסקו בהגדרת התשובה ושלביה. הרמב"ם קבע כי התשובה בנויה על ארבעה עיקרים,¹ רבנו יונה סבר כי עיקרי התשובה רבים יותר ומגיעים לעשרים.² במאמר זה נבקש לבחון איזה עיקר משמש כעיקר מרכזי בהגדרת התשובה. דגש רב יינתן למעמד הניסיון בהליך החזרה בתשובה. כלומר, האם האדם השב בתשובה צריך להוכיח את תשובתו בכך שהוא יחשוף את עצמו לעבירה בה נכשל ויתגבר על יצרו. אנו נראה כי ישנם דעות שונות בזהות עיקרי התשובה ומרכזיותם.

תשובה גמורה

נעיין בדברי הרמב"ם בהלכות תשובה:

אי זו היא תשובה גמורה, זה שבא לידו דבר שעבר בו ואפשר בידו לעשותו ופירש ולא עשה מפני התשובה, לא מיראה ולא מכשלוך כח, כיצד הרי שבא על אשה בעבירה ולאחר זמן נתייחד עמה והוא עומד באהבתו בה ובכח גופו ובמדינה שעבר בה ופירש ולא עבר זהו בעל תשובה גמורה, הוא ששלמה אמר וזכור את בוראיך בימי בחורותיך.
הלכות תשובה, ב, א

לדעת הרמב"ם יש חשיבות להתגברות על העבירה כדי להחשיב את התשובה כתשובה גמורה. רק כאשר האדם מתנסה שוב בחוויה בה נכשל ומתרומם ממנה, הוא מוכיח כי תשובתו - תשובה שלמה היא ולא מן השפה ולחוץ. מקור דברי הרמב"ם הם בגמרא במסכת יומא:

היכי דמי בעל תשובה? אמר רב יהודה: כגון שבאת לידו דבר עבירה פעם ראשונה ושניה וניצל הימנה, מחוי רב יהודה: באותה אשה, באותו פרק, באותו מקום.

יומא פו, ב

1. הלכות תשובה ב, ב.

2. שערי תשובה, שער א.

הרמב"ם³ והמאירי⁴ הסבירו כי כאשר מתרחש אותו מתאר בו נכשל האדם בראשונה, הסיכוי שלו לחטוא גבוה יותר. שלושת התנאים שמזכיר רבי יהודה הם אלו שהבשילו את החטא לשעבר והן אלו "המשרתים" כביכול את יכולת היווצרות החטא להבא. האישה שעומדת לפניו היא אותה אישה שחטאה עמו ולכן אהבתו אליה גדולה והיא מצידה גם לא תסרב להיענות כלפיו ולא יצטרך לשכנעה. הזמן בו הם נפגשים הוא זמן הנעורים בו יצר האדם עדיין חזק והמקום בו הם נמצאים הם אותו מקום שבחרו לחטוא בו לראשונה, מקום שאינו מבייש אותו בחטאו. דווקא בגלל התנאים הללו, כאשר האדם בחר שלא לעשות את החטא הוא מוכיח שתשובתו נובעת אך ורק מיראת השם ולא מצד גורמים חיצוניים.

מדברי הרמב"ם והמאירי מובן כי כדי להיחשב בעל תשובה צריך האדם להתנסות במתאר בו חטא ולהתגבר על יצרו.⁵ תפיסה זאת לכאורה שונה מן התפיסה הפשוטה, העממית, של חזרה בתשובה. בדרך כלל מקובל לומר כי תשובה הינה חרטה על העבר ונכונות לשפר את המעשים בעתיד. לעומת זאת בגישתו של רבי יהודה לפי הסבר הראשונים נדרשת הקרבה מיוחדת מצד האדם כדי להיחשב בעל תשובה. לא מספיקה ההצהרה על שיפור הדרך אלא צריך להוכיח זאת במישור המעשה. האם זאת דרישת ההלכה? האם הלכה מצפה מן האדם לתור אחר המתאר בו ביצע את החטא כדי להוכיח את תשובתו? את התשובה לשאלה זו נברר בפרקים הבאים.

שלושת המתוודים

בספר חסידים מובא סיפור על שלושה אנשים שבחרו להתוודות על מעשיהם:

שלושה אנשים באו לפני חכמים להתוודות לפניהם ולהורותם דרך הטובה והישרה, וביד החכם ספק מה יאמר להם.

הראשון אמר: אבי אמר לי, שהיה עני מאד וידין ריקניות, ויש לו טיפול בנים. ולא היה לו יצר הרע לגזול ולעשות רמאות, אלא במקום שהיה יודע שכסף מוטמן היה הולך שם בלילה. כשהיה רואה הכסף, לוקחו ומשימו במקומו. והיה יצרו תוקפו ואומר לו: הלא אתה עני ואין לך מושיע לעזור ולפרנס אותך ואת ביתך ואת ילדיך, ואין לדאוג משום אדם, כי אין בעל הכסף יודע ולא יודע לעולם מי לקחו. וכן היה עושה בכל יום, כדי לעמוד בנסיון, כך אמר הבחור הראשון, ואמר לחכם: זה אני שואל מעמך על אבי ועל בנו, זה עשה אבי כמה שנים, עד שהלך לארץ אחרת ונתעשר, וכבר ניצל מאותו מעשה. ואני עושה כמו כן, אם אבי יקבל פורענות או שכר, ואני שעושה כן אם צריך אני לקבל כפרה, ואני, אם חטאתי או אקבל שכר.

אמר השני אני ריב ומדון [ואותו האיש] בכל יום מחרף ומקלל אותי ועושה לי כל רעה שיכול לעשות לי כל היום בפני רבים. ויש לו קרובים בעיר ואני ירא להשיב לו, ועוד שאין יצרי מתגבר עלי להתקוטט עמו, אלא כשהולך לארץ מרחקים ואני הולך מזויין ואינו הולך מזויין ואני מתקוטט עמו ומתגרה בו, והוא מוסיף להתגרות בי ולקלל אותי ולהכעיסני לפי שרגיל לעשות כן, ואפילו כשאין שם שום אדם, כי אם אני והוא מכעיסני ואני מחרפו כדי שיחרפני ויקללני ומוציא אני עליו חרבי, והוא אינו חושש ואין לבי נהנה בקטטה שאין לבי מסיתני להתקוטט עמו, אלא שאני ברצון מתקוטט ביחיד ביער כדי שיהא יצרי משיאני ותוקפני להורגו ואפילו הוא מזמין להמיתני לא הייתי חושש ממנו רק שהייתי יכול לנקום נקמתי על אשר עשה לי בעיר, ובעיר אין לאל ידי. ועוד שאין יצרי מסית אותי, אלא כשאני בשדה לבד ואני הולך תדיר לבדי בדרך כדי

3. הלכות תשובה ב, א.

4. בית הבחירה למאירי, מסכת יומא, דף פו, ב.

5. אמנם הרמב"ם מציין כי תשובה זו היא תשובה גמורה אבל יש גם סוג אחר של תשובה, תשובה בימי הזקנה. למרות זאת, המשקל שהרמב"ם נתן לתשובה מעין זאת הוא גבוה ותעיד על כך בחירותו של הרמב"ם לציין את ההלכה בדבר תשובה גמורה בראש הפרק (הלכה א) עוד טרם הציג הרמב"ם את עיקרי התשובה (הלכה ב).

לפוגעו, כדי שיהיה לי יצר לנקום ממנו, ובכל זאת אני עוצר את רוחי כדי שיחשוב הקב"ה לי לצדקה. וכן עשה אבי כמה שנים, וזה אני שואל, אם נחשב לאבי לזכות ולצדקה וגם אני אם עשיתי טובה שהייתי עוצר רוחי, או אם יש להתוודות על מה שהבאתי עצמי לידי עבירה, שהייתי שולף חרבי ומחרפו ומקללו כדי שיתקוטט עמי, או אם שכר וצדקה.

אמר השלישי: אני אהבתי אשה אחת והיא אשת איש, ועזה לי כמות אהבה, והלכתי עמה והבעל הלך לארץ מרחק וגם אוהבת אותי ביותר, ואחבקנה ואנשקנה, ואמשש כל גופה ולא בעלתי, וכל הנישוקים וחיבוקים לא היה בעיני אלא כזכר בזכר ובנקבה בנקבה, שלא היה יצרי על זה אלא מתכוין הייתי כדי שיתגבר יצרי עלי, והיה לבי כאש בנעורת וכאש בוערת לבעול ולא היה יצרי מתגבר עליה, אלא כשהייתי מחבקה וממשמש עליה, וכן עשיתי ימים ושנים והיה בידי לעשות עמה כל רצוני, כי היינו שנינו דרים בבית והבעל הלך לארץ מרחקים ולא היה מוחה בידי כל מה שחפצתי, ואפילו לבעול, ומנעתי בשביל הקב"ה שלא לבעול, אבל חיבוקים ונישוקים לא מנעתי ולא נהניתי מהם כי לא היה לבי כי אם לבעול. וזה עשיתי כמה שנים, לקבל שכר, ואבי עשה כן, אלא שאותה אשה היתה אשת איש וקטנה היתה, ואבי עשה כן לחמותו, או באחות אשתו בחיי אשתו. אמר הבחור: על זה אני שואלך, אם צריך אני תשובה וכפרה על זה, וגם אבי לשם שמים נתכוון, או אם נקבל שכר שהרי נצלנו פלנו מעבירה.

ספר חסידים, הוצאת מקיצי נרדמים, סימנים נב-נג

הסיפור עצמו מזעזע עד להחריד, מדובר בשלושה בני אדם (שישה ליתר דיוק אם נחשיב את אבות המספרים) שבחרו להתגרות ביצרים כדי להגיע למצב בו יצרים תקף אותם והם מצליחים להתגבר עליו. אמנם הדרך שבחרו לעשות זאת גובלת בעבירה שהרי אם היו נכשלים חלילה היו נכשלים בעבירות חמורות ביותר של גזל, שפיכות דמים ועריות. וזה גם התשובה שמוצגת בהמשך לאותן חסידים:

אמר החכם לכו לראש ישיבה ושאלו לו, ושלחם לראש ישיבה. ואמרו: פלוני החכם שלחנו אליך לשאל לך כך וכך כמו שכתבנו למעלה, ולא גילו לראש ישיבה [שהם] היו מתוודים, אלא אמרו על אנשים אחרים. אמר להם ראש ישיבה של גולה: צריכים אתם כפרה על חטאותיכם שעשיתם, לפי שאנו מצווים לבער עושי הרעות, ואתם קרובים למזיד, והשכר תלוי בהקב"ה, כמו שאמרו רבותינו: מי שעשה מעשה או הירהר, או עשו אחרים ושמח, כל שכן שחשבו לעשות ואחר כך עצרו רוחם ואחר כך היה ירא פן יחטיא אם לא, יאמר שצריכין כפרה ותשובה על ידי עונש שאשים עליכם כנגד הימים אשר חטאתם ואשר עברתם על דברי חכמים שנתיחדת עם אשת איש, ונתן עונש על כל אחד ואחד וצוה להם שלא יעשו כדבר הרע הזה עוד.

ספר חסידים, הוצאת מקיצי נרדמים, סימן נג

ראש הישיבה האשים בחומרה את המתוודים במעשיהם. נראה שתוכחת ראש הישיבה פונה לשני מישורים. מישור אחד הוא הקרבה לחטא: המתוודים הכניסו את עצמם ל"סכנה". במידה והיו חוטאים אז נחשב להם מעשה זה עוון במזיד מפני שהם הכניסו את עצמם למצב זה. סיכון כזה אינו מקובל על פי ההלכה גם אם יצא ממנו פעולה חיובית כמו ההתגברות על היצר.⁶ מישור שני אינו עוסק בסייגים אלא עוסק במהות המעשה. ראש הישיבה מצטט מאמר מדברי רבותינו המוכיח את גם את האנשים שלא חטאו אלא רק שמחו בכיוע החטא או הרהרו בחטא.⁷ אם המתוודים הצילו את עצמן מן החטא הם לא הצילו את עצמם מידי הרהור. עצם ההתקרבות לחטא מטפחת את הרע גם אם בפועל לא מבצעים אותו. המתוודה הראשון טיפח בתוכו את היצר לחמוד, השני טיפח את יצר הנקמה והשלישי פיתח את יצר העריות שבו. הסכנה בטיפוח יצרים היא שבבוא העת יצרים אלו

6. פן נוסף הקיים בהאשמתם הוא זלוול בדברי חכמים. כאשר המתוודים עברו על הסייגים שקבעו חכמים (כמו איסור ייחוד) הם ביטאו בזלוול בעמדת חכמים ובקביעתם ההלכתית.

7. המהדיר של ספר חסידים בהוצאה הנזכרת, מפנה למועד קטן יח, ב.

עלולים להכשיל אותו. במקום להתעסק בתורה ובמעשים טובים המפתחים צדדים חיוביים באדם, האדם פונה אל עבר הרע שבתוכו ונותן לו משקל שראוי היה שלא יינתן - דבר המרחיק אותו מן הטוב ועשייתו.

למרות האשמות החריפות במעשה המתוודים יש להבין מה המתוודים התכוונו בעשיית מעשיהם. אפשר והמתוודים רצו שעבודת ה' שלהם תהיה יותר מלאה ואותנטית. תפיסתם היא שעבודת ה' בחיי השגרה אינה מזמנת הוכחה לכך שהאדם דבק בה' ומוכן לעשות הכל למענו, רק במצבי קיצון האדם מוכיח את נאמנותו לה'. השאלה היא האם תפיסה זו אינה שונה מתפיסת בעל התשובה כפי שהצגנו לעיל? לכאורה גם בעל התשובה כדי להציג את נאמנותו לה' נדרש לעמוד במבחן קשה המוכיח את נאמנותו לה' ואת תשובתו השלמה. אלא שההלכה לא מאפשרת לאדם להוכיח נאמנותו, אסור לאדם להתקרב מראש אל המתאר שביצע בו את החטא כדי לעמוד בניסיון. הדרישה הכפולה של ההלכה אשר מחד דורשת מן האדם לעמוד במבחן ומאידך אוסרת עליו להיכנס למבחן זה משאירה את האדם במעין מתח וקונפליקט מתמיד כלפי מצבו - האדם לא מרגיש שלם מבחינת רמתו הרוחנית אך הוא אינו מוצא דרך לממש שלמות זאת - האם קיים פתרון למצב זה ואם כן מהו?

כי נפלתי קמתי

בהקדמה למאמר העלנו את השאלה מהו העיקר המרכזי עליו מושתת התשובה. עד עתה ראינו כי בעל תשובה הוא אדם שאינו נבחן במישור הדיבור והכוונה בלבד אלא במישור המעשה, לאמר עליו להוכיח את נאמנותו לה' על ידי כך שהוא מתגבר על יצרו. עתה נראה כי יש גם הסתכלות אחרות על האופן בו נהיה אדם בעל תשובה. ניתן לראות את זווית ההסתכלות השונה בדברי רס"ג על אדם שחזר בתשובה ושב לחטאו:

ואבאר עוד כי האדם כאשר יסכים בעת תשובתו בלב שלם שלא ישנה, תהיה תשובתו מקובלת. ואם תשיאהו התאוה אחר כן לשנות, אין תשובתו נפסדת, אך ימחלו לו העונות שהיו קודם התשובה, ויכתב עליו מה שיהיה לאחריה. וכך אם ינהג המנהג הזה פעמים רבות, שישוב ואחר כן ישנה לחטא, אין כותבין עליו כי אם מה שאחר התשובה, כשתהיה בכל פעם דעתו שלמה ולבו טוב שלא ישנה.

הנבחר באמונות ודעות, מאמר ה

אליבא דרס"ג עיקרה של התשובה עומד על כך שהאדם הסכים בלבו שלא ישוב לזה החטא. אין האדם נדרש להוכיח את דבריו במישור המעשה, יתר על כן, גם אם האדם נכשל באותו חטא שחטא בראשונה אין זה אומר דבר על חזרתו בתשובה בפעם הראשונה. אם כן החלק העיקרי בתשובה הוא רצונו של האדם לשנות את דרכו ולהתחיל דרך אחרת. נראה כי הבסיס לדברי רס"ג מופיעים בפסיקה הלכתית המופיעה במסכת קידושין. פסיקה זו מורה כי המקדש אישה על מנת שהוא צדיק גמור הרי זו מקודשת שמא הרהר תשובה בדעתו (מט, ב) יש לשים לב ללשון הגמרא. הרהור התשובה לא רק שמועיל להגדיר את האדם בתור חוזר בתשובה אלא יש בו כדי להחשיבו כצדיק גמור. אמירה זו כאמור לא נשארה במישור ההגותי בלבד אלא יש לה גם מימוש הלכתי בכך שהאישה מקודשת לאותו אדם.

ככל הנראה דברי רס"ג הללו לא התקבלו על הרמב"ם. דבר זה ניכר מתיאור שלבי התשובה שכתב הרמב"ם. אחד מן השלבים האלו הוא "ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם שנאמר ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידינו וגו'" (הלכות תשובה, ב, ב) הלחם משנה על אתר התקשה בפירוש הביטוי הנזכר. אם הכוונה שהקב"ה יקבע שהאדם לא יחטא לעולם הרי הוא מונע ממנו את הבחירה החופשית בין טוב לרע! לכן צריך לומר כי כוונת הפועל "יעיד" בהקשר הנוכחי הוא זימון עדים לעדות. כלומר האדם נדרש לזמן את הקב"ה לעד להבטחתו שלא ישוב לזה החטא לעולם. הרב שג"ר⁸ כתב כי מעשה זה מקנה לאמירה של החזרה בתשובה מעין מעמד של שטר בו הקב"ה חותם כעד לקיום הדבר. הרב סולובייצ'ק⁹ כתב כי מעתה הקב"ה חתום על הדבר ולכן הופכת אמירתו של השב בתשובה מאמירה בלבד למעמד של שבועה מחייבת. אפשר ולכן נקט

8. בספרו "שובי נפשי" עמוד 56.

9. בספרו "על התשובה" עמוד 228.

הרמב"ם בכינוי "יודע תעלומות" כלפי ריבונו של עולם, בבחירתו בכינוי זה רצה הרמב"ם לומר כי לא יוכל האדם הרוצה לשוב בתשובה לשקר לעצמו בדבר חזרתו בתשובה. הקב"ה בוחן כליות ולב והוא יודע אם אמירת האדם כי שב בתשובה הינה אמירה מן החוץ בלבד או שהיא משקפת עמדה פנימית איתנה של רצון לשינוי. דברים אלו מתקשרים עם האמור בהלכה הראשונה של פרק שני בהלכות תשובה: "אי זו היא תשובה גמורה, זה שבא לידו דבר שעבר בו ואפשר בידו לעשותו ופירש ולא עשה מפני התשובה". הרמב"ם מעמיד על נס ובוחר לפתוח את הלכות תשובה (עוד לפני שהחל לפרט את שלבי התשובה!) בתשובה שנמדדת במישור המעשה. כאשר האדם פרש מן העבירה הוא הוכיח שתשובתו הייתה שלמה, אשר על כן במצב בו האדם לא נקלע לניסיון עליו להגיע לתודעה עצמית עמוקה מאוד שהוא מתכוון לשנות את דרכיו ולעזוב את חטאיו. תשובה אינה "הרהור בלבד" היא דורשת נכונות מצד החוטא לשנות את דרכו ולקבל על עצמו בקבלה ברורה ומחייבת (כעין שטר או כשבועה) שלא ישוב לזה החטא לעולם. אדם שחזר בתשובה וחטא שוב באותה עבירה שנכשל בה בראשונה לא רק שהוכיח סופו על תחילתו שאין הוא שב בתשובה גמורה אלא הוא חוטא בחטא נוסף: הפרת השבועה בה נתחייב כלפי הקב"ה! האדם הבטיח שלא ישוב לזה החטא והנה התברר שהבטחתו אינה אמיתית. רק אדם שפרש מן העבירה ולא עשה אותה מפני התשובה הוא בעל התשובה האמיתית.¹⁰

סיכום

פתחנו בשאלה מה העיקר עליו התשובה מבוססת וכיצד נהיה אדם בעל תשובה. הראנו כי קיימות שתי עמדות קוטביות ביחס להפיכת אדם לבעל תשובה. עמדת רס"ג היא שאדם שהרהר תשובה בלבו והסכים בדעתו שלא ישוב לחטא גם אם נכשל אחר כך באותה עבירה אין תשובתו נפסדת. עמדה זו מכירה בכך שאדם עלול ליפול לפיתויים שאינן משקפים את רצונו האמיתי ולכן הם לא פוגמים בחזרתו בתשובה בפעם הראשונה, אלא שהאדם נדרש לתקן את חטאו השני על ידי חזרה בתשובה. עמדה אחרת היא עמדת הרמב"ם הסבור שתשובה אינה הרהור בלבד אלא הצהרת כוונות ברורה ומחייבת. תשובה מעולה ביותר היא תשובה בה האדם נקלע לאותו ניסיון שחטא בו בראשונה והצליח להתגבר על יצרו ולא לחטא מפני התשובה שעשה. כאשר אדם לא נקלע לניסיון עליו להגיע כמה שיותר לרמה של התחייבות מצדו שלא ישוב לחטא, המגיעה על ידי הכרה פנימית עמוקה של שינוי אורחות חיים. הראנו כי הנ"מ בין השיטות היא גבי דינו של אדם שבסופו של דבר נכשל בחטא ששב ממנו בראשונה. עמדת רס"ג היא שהתשובה הראשונה עומדת במקומה ואילו הרמב"ם סבור שהתגלה למפרע כי תשובתו הראשונה אינה אמיתית. שתי העמדות מסכימות שאין לאדם לחפש את הניסיון כדי להראות שהוא מתגבר על יצרו שכן בחיפוש הניסיון עלול האדם להיכשל ויחשב לו המעשה לעוון במזיד. רק כאשר נקלע האדם לניסיון שלא בכוונתו, עליו להראות שתשובתו שלמה ולפרוש מן החטא.

10. הרב סולוביצ'יק סבור שדעת הרמב"ם זהה לדעת רס"ג שגם אדם שחזר בתשובה וחטא בשנית באותה עבירה ממנה חזר, לא התבטלה תשובתו הראשונה. (שם, שם) לענ"ד לאור הראיות שהראנו דעת הרמב"ם שונה לחלוטין מדעת רס"ג.